

СТЕФАН ГЕЧЕВ
ПОЛ ЕЛЮАР
1895-1952

chitanka.info

Когато се запознах с него във Варшава през 1948 година, бях млад, а на младите хора обикновено не им идва на ума, че един ден ще остарееят и че тогава спомените им за историческите личности, с които ги е срещнал случаят, могат да представляват интерес за бъдните изследователи. Ако бях помислил тогава, навярно щях да използвам случая и да задам на Елюар различни въпроси, свързани с живота и творчеството му, през онази дълга нощ, която прекарахме в малобройна компания, и веднага след това да запиша отговорите му. Но дали щеше да има отговори, или той щеше да се отърве от нахалния разпитвач с някоя от своите тънки шеги? Мисля, че за разлика от Арагон, Елюар беше мълчаливец. В паметта ми е останал образът на висок човек с красиво продълговато лице, големи печални, но невинаги меки очи, останали са споменът за една наситена с духовност атмосфера, няколко ярки реплики, изказани точно навреме, внезапни, наситени пластове от значения. И едно стихотворение за разрушената от нацистите Варшава, което той прочете бавно и изразително, в него основната дума беше „брик“ (тухла), тя се връщаше постоянно и създаваше ужасяващата и скучна картина на града-мъченик. Така пропуснах уникалния шанс да науча от поета нещо от онова, което сега ще се помъча да разкажа по книги, статии и спомени на по-далновидни хора.

Повечето от създателите на сюрреализма са били деца на буржоазни семейства, а са се държали и действали като пролетарии. Пол Елюар е почти единственият, роден в дребно чиновническо семейство в пролетарското парижко предградие Сен Дьони, който се държеше като аристократ. Самият му вид беше аристократичен. Като го наблюдавах онази нощ — мълчалив, съсредоточен, спокоен, — не можех да си представя, че този човек на младини е участвал в шумните, грубовати скандали „дада“, за които стана дума вече. Ето още един: на 21 май 1920 г. в известната зала „Гаво“ в Париж — представление „дада“. Елюар и Теодор Франкел изнасят на сцената два огромни куфара. От единия изскача Супо по бански костюм, от другия изваждат червени балони с надписи: Клемансо, Милеран, Кокто и т.н. Въоръжен с огромен кухненски нож, Елюар се спуща с рев и започва да пука балоните и да ги реже на парчета, придружен от виковете и свирканията на възмутената или развеселена публика... Не можех да

си представя също, че е автор на онзи памфлет по повод смъртта на Анато́л Франс...

А в ранната си възраст е бил кротък, болнав. В 1912 г. е трябвало да постъпи на лечение в швейцарски санаториум. Там се запознал с една млада рускиня, Елена Димитровна Дяконова, която той нарекъл Гала — първата му голяма любов, донесла му и много щастие, и голямо разочарование.

През 1917 г., след като излязъл от военната болница (бил отровен с боен газ), се оженил за Гала, а на следващата година се родила дъщеря му. И за двете младият поет е написал стихотворения, пълни с обич. Той бил вече автор на две книги. Един цикъл — „Песни за мира“, донесли известност на поета Елюар, чието име всъщност е Йожен-Емил-Пол Грьондел, но той е взел за поетично презиме това на баба си по майчина линия.

Вече разказахме как се е запознал с Брьотон, Супо и Арагон и с какъв ентузиазъм се присъединил към новото движение. Бихме предположили, че младият поет ще да е бил доволен от живота. Но ето че в 1924 г. съвсем внезапно той изчезва от Париж. Приятели и близки са дълбоко разтревожени. Брьотон е отразил тази тревога в една от поемите си в проза в книгата „Разтворимата риба“: „Кой е той? Къде отиде? Какво стана с него? Какво се случи с мълчанието около него?“ Никой не може да даде отговор на тревожните въпроси. В някои вестници дори се появяват посмъртни бележки за изчезналия.

След седем месеца Елюар пак така внезапно се появява, като обяснява спокойно, че взел влака за Марсилия, там се качил на параход и направил дълго пътешествие из Тихия и Индийския океан. „Смешно, глупаво пътуване“ — това бил краткият коментар, който поетът направил пред приятелите си. И по-късно не обичал да говори за този епизод от живота си, нито за причините, които го тласнали да тръгне по пътя на Гоген. Загатвал само, че можело и да не се върне, ако „любими същества“ не го били открили в Сингапур и убедили да се завърне в родината... Предполагам, че Елюар е избягал от една станала му вече скучна, шумна действителност. Защото шумотевицата и крясъците „дада“ лесно доскучават, както самотата и тишината.

Той се връща, вече зареден с нова енергия (сुकата е изразходвана!), и се впуска заедно с приятелите си в утвърждаване на „Сюрреалистическата революция“, както нарекли новото списание,

започнало да излиза в края на 1924 г. при постоянното сътрудничество на Елюар.

За да се усети атмосферата, в която се оформяли тези млади творци, увлечени едновременно от волята за коренни социални промени (по-късно, както се каза, списанието се преименува на „Сюрреализмът в служба на революцията“) и от мечтата да създадат изкуство, отразяващо дълбоките движения на подсъзнанието, ще разкажа следния случай:

Малко след като се върнал от „глупавото“ си пътуване, Елюар сънувал един замък в египетски пейзаж. Пред замъка стояла слаба жена с черни очи и коси. На другия ден, влизайки в кафенето, където се събирали приятелите, Елюар смаян видял сънуваната жена, която разказвала за някакъв замък, който трябвало да бъде построен, и го описвала точно такъв, какъвто Елюар го видял в съня си. Предполагам, че мнозина са имали подобно изживяване — да видят насън нещо, което по-късно виждат наяве, но ние обикновено забравяме това или си го спомняме като куриоз. Но за онези млади хора такива „откровения“ са представлявали израз на вътрешния, надреален свят с неговите странни закони, които те се мъчели да изследват и опознаят, за да го превърнат в поезия. Така например Елюар е използвал този сън по-късно в книгата си „Публична роза“.

Както повечето сюрреалисти, и Елюар е пътувал много. Съзерцавал е строгите руини на Рим и се е потапял в магическия свят на картините на Де Кирико, с когото се срещнал там през 1923 г. Потъвал е в свръхреалната атмосфера на стара Прага, вдъхновила Аполинер, Кафка, Майринг; познавал е Швейцария с нейната величава природа, където е ходил неведнъж, за да възстановява крехкото си здраве. Посещавал е често Белгия и голямата сюрреалистична група там. Прескачал е и до Лондон във връзка с различни сюрреалистични изяви. В 1935 г. посетил Испания, страната на приятеля си Пикасо и на Лорка, стихотворения от когото е превел по-късно и на чиято смърт е посветил потресаващото стихотворение „Критика на поезията“. А след избухването на Гражданската война е публикувал стихотворението „Победата на Герника“ — отговор на прочутата картина на Пикасо „Ноември 1936“.

По дефиниция сюрреалистите не отразяват в поезията си своите впечатления от пътуванията си. Разбира се, различните пейзажи,

цветове, образи, видени от тях, обогатяват творбите им. Но Елюар, след като скъсва със сюрреализма (1938) и особено след войната, при пътуванията си из новопровъзгласените социалистически страни е написал и стихотворения, свързани непосредствено с видяното и преживяното. Такъв е например цикълът „Почит към мъчениците и бойците от Варшавското гето“, в който е поместено стихотворението, за което споменах в началото на биографията.

В 1939 г. Елюар, както и повечето сюрреалисти, е мобилизиран. След капитулацията в 1940 г. се завръща в Париж, докато Брьотон се отправя за отвъдокеанското си изгнание. Още през следващата година Елюар се присъединява към Съпротивата и издава стихосбирката „Поезия и Истина“ (1942), която се открива с известното стихотворение „Свобода“:

*И през мощта на едно слово
Почвам живота си отново
Роден съм, за да те позная,
О, Свобода...*

Тази книга е имала голямата чест да бъде разпръсвана, по искане на Френската съпротива, от английски самолети в хиляди екземпляри над окупирана Франция. През 1943 г. Елюар отново се сближава с Арагон. Забравени са някогашните разпри и горчиви реплики в името на общата борба. Двамата организират националния комитет на писателите, Елюар сътрудничи в неговия орган „Ле летр франсез“. Към края на същата година, търсен от властите, той се скрива в психиатрична болница в провинцията. Впечатленията, събрани там, му дават материал за книгата „Спомени от лудницата“. Още в 1942 г. той е приет повторно за член на нелегалната ФКП и участва във всички нейни акции. През февруари 1944 г. Елюар се връща в Париж и започва издаването на нелегален вестник. Най-после, през август, Париж е освободен. Елюар издава много стихотворения, писани през Съпротивата, между другото „На среща с германците“, „Достойни да живеят“, „На Пабло Пикасо“ и др. За дейността му като общественик и борец вече споменахме. Награден е с медала на Съпротивата. Но

получава и жесток удар — умира жена му, на която е посветил стихосбирката си „Времето прелива“.

Крехкото му здраве, непрестанните пътувания, усилената литературна работа са причинили онзи съдбовен инфаркт на 19 ноември 1952 г. сутринта, който отне на света един голям поет.

Една основна черта в характера на този цялостен човек и творец са неговите вярност и последователност и в емоционалните му връзки с хората, и в разбиранията му за изкуството, и в поведението му по обществените въпроси. За разлика от Арагон — човека на резките завои и театрални жестове, — промените у Елюар са ставали бавно, след дълъг размисъл. Пример за това е приятелството му с Андре Брьотон. Елюар следва неотклонно пътя, очертан от основателя на движението със сътрудничеството на Арагон, Супо, Пере и, разбира се, неговото. Но трябва веднага да направим разликата между неговата вярност и тази на Б. Пере. Последният, както обяснявам в неговата биография, е сляпо предан на „шефа“, върви след него почти безкритично, докато Елюар, макар и свързан с дълго приятелство с Брьотон, запазва една благородна независимост, която се проявява винаги когато не е съгласен с някои теоретични постановки на приятеля си или когато неговите разбираня са еволюирали. И още нещо: Елюар е поддържал приятелски отношения с мнозина от бившите сюрреалисти, които са напуснали или били „изключени“ от Брьотон, и това не е накърнило отношенията между двамата. Елюар е подписвал всички документи, излезли под перото на Брьотон, стига да е бил съгласен с тях. Когато през 1927 г. Брьотон решава, че групата трябва да се присъедини към ФКП, Елюар, за разлика от някои други, е с него. Когато през 1931 г. Арагон напуска бившите си приятели, Елюар пише остър памфлет срещу „алоетата“ под наслов „Удостоверение“. В края на двадесетте години се разделят с Брьотон редица талантиви творци като Супо, Деснос, Арто, Барон; Елюар остава с него. Заедно с него напуска Компартията през 1932 г. И трябва да дойдат съдбовните дни на войната, за да се оформи у него окончателно, след дълга еволюция, съзнанието, че поетът е длъжен да се бори не само с действие, но и със силата на творчеството си — мисъл, еретична за ортодоксалния сюрреализъм. В статията си „Пол

Елюар на кръстопътя между сюрреализма и революционната поезия“ (в Годишник на Соф. у-тет, т. 74,2, 1980) С. Хаджикосев разглежда задълбочено този преход и който се интересува от духовното и творческото развитие на Елюар, ще я прочете с интерес.

Елюар остава верен на приятелствата си, като това с художника Макс Ернст, с когото са писали общи произведения и са си сътрудничели в различни области; с Пикасо, на когото е посветил цял цикъл стихове, и даже със Салвадор Дали въпреки некоректната му постъпка спрямо поета. Верност, оцветена с великодушие.

Верен е оставал Елюар и в чувствата си към жените. Дълго след като Гала го е напуснала, в поезията му се усещат мъката и обичта му към нея, макар че вече е намерил новата си съпруга Мария Бенц, на която той също е дал галовното име Нуш и на която е посветил себе си и много от поезията си през онези седемнадесет години — от 1929 до 1946 г., когато Нуш умира внезапно. Тази смърт, за която Елюар научава в Швейцария, където е бил на поредното си лечение, открива един период от живота му, пълен със скръб. Той навлиза в мрачен тунел без светло кръгче в далечината и ако не е останал в тъмата, това се дължи на чувството му за отговорност пред творчеството и обществените му задължения. Той излиза от тунела през 1949 г., когато на Световния конгрес за мир в Мексико се запознава с третата си жена — Доминик Льомор. Аз я зърнах в София през 1950 г. при посещението им у нас. Беше стройна, висока жена със съсредоточено лице и красиви очи. За нея и за последната година от живота на Елюар, за отношенията му с България и превода на Ботев читателят може да намери интересни данни в спомена на Борис Делчев в книгата му „Познавах тези хора“, изд. „Български писател“ от 1979 г.

Докато другите сюрреалисти, почти без изключение, са писали не само поезия, а и художествена проза, есета и пр., единствен Елюар е писал изключително поезия, ако не се броят, разбира се, различните теоретични текстове, памфлети и др. И наистина той е публикувал около 40 стихосбирки, няколко теоретични текста и нито един роман, повест или каквато и да било друга художествена проза: можем следователно да кажем, че Елюар е поетът „парекселанс“ сред сюрреалистите, макар че според теорията сюрреалистът не е нито писател, нито художник, а революционер, който обаче „може да си служи с литературата не по-зле от всеки литератор“.

В първите си досюрреалистични стихотворения младият поет пише и класически стих, със съдържание и теми, повлияни от Валери и Аполинер, редувани с теми от войната, а цикълът „Поеми за мира“ е изпълнен с носталгията на войника към жената и плуват в спокойна и топла атмосфера, наситена със светлина:

*Мечтая за всички красавици
които вървят през нощта
спокойни
заедно с пътуващата луна.*

Стихотворенията, които е издал през 1920 г., когато дадаизмът бушува в Париж, не носят никакви белези на дадаистично влияние. Както в „Животните и техните хора и хората и техните животни“, така и в цикъла „Хаику хайку «Да живееш тука»“, стихотворенията са кратки и пределно ясни. От рода на:

*Колебливият
Вятър
Свива цигара от въздух.*

Това е още едно потвърждение на казаното по-горе: у Елюар промените във всяко едно отношение настъпват бавно, тогава, когато са узрели в съзнанието му.

Следващата стихосбирка „Нуждите на живота и последствията от сънищата“ (1921) представлява начало на преход към сюрреалистичната поетика. Покрай описанията на различни професии като например:

РАБОТНИК

*Да виждаш дъската в дървото
Пътищата сред планините,*

*В разцвета на младост и сили
Да тъчеш желязо, да изпичаш скали,
да украсяваш природата
природата без украшения
да работиш —*

във втората част на стихосбирката се провиждат контурите на новата сюрреалистична поезия:

Леност

*Хвърлих лампата си в градината за да вижда ясно
и си легнах. Вън шумът се движеше. Ушите ми
спяха.*

Светлината чука на вратата.

Това са „последствията от сънищата“. В стихосбирката „Нещастията на безсмъртните“ (1922) Елюар е вече сюрреалист преди Манифеста, но след „Магнитни полета“ (1919) на Брьотон и Супо. Поетът пише текстове, вдъхновени от графики на приятеля си Макс Ернст. Примери от тези стихове давам в превод.

Сега вече Елюар следва метода на сюрреализма, формулиран от Брьотон, Арагон и от самия него: автоматичното писане и сънищните състояния. Но ако анализираме по-внимателно поезията му от тази епоха, ще забележим, че тя често се гради върху предварително установена тема, вдъхновена най-често от любимата жена. Така с течение на годините у Елюар се оформя едно негово виждане за поезията и отношението ѝ към живота, което той е изразил в реч, произнесена в Лондон през 1936 г. по повод откриването на изложба, посветена на художници сюрреалисти:

„Поетите, достойни за това име, отказват, като пролетариите, да се оставят да бъдат експлоатирани. Истинската поезия се съдържа във всичко, което не е съгласно с буржоазния морал, който, за да поддържа своя ред и престиж, умее само да строи банки, казарми, затвори,

черкви, публични домове. Истинската поезия се съдържа във всичко, което освобождава човека от това ужасно бласто с лице на смърт...“

Това политическо верую, общо за всички сюрреалисти и изказано с такава категоричност, може да обясни онова уникално стихотворение (1932), наречено „Критика на поезията“:

*Ясно, аз мразя царството на буржоазията
Царството на фантетата и поповете
Но мразя още повече човека
Който с всички сили не ги мрази като мене
И плюя в лицето на дребното човече
което пред всичките ми стихове не предпочете
тази Критика на поезията.*

Поне доколкото на мене е известно, няма друго такова стихотворение-памфлет в творчеството на Елюар.

По-нататък в речта, за която става дума, Елюар обяснява разбирането си за поезията.

„Аз не измислям думите. Но измислям предмети, същества, събития, които нашите сетива са способни да възприемат. Аз не създавам чувства. Аз ги преживявам и съм щастлив или нещастен. След тях може да дойде безразличието. Спомням си ги. Понякога ги предчувствам. *Ако трябва да се съмнявам в тази реалност, тогава нищо няма да бъде сигурно — нито животът, нито любовта, нито смъртта.* (Курсивът мой, С.Г.) Всичко ще ми стане чуждо. Умът ми отказва да отрича свидетелството на сетивата ми. Обсегът на желанията ми е винаги реален, осезаем.“

„Разказването на един и същи сън не се смята за стихотворение. И сънят, и стихотворението са жива реалност, но сънят е спомен, който веднага се стопява, преобразява се, става приключение, докато от стихотворението нищо не се губи, нито изменя. Стихотворението... позволява на човека да вижда нещата иначе. Досегашното му виждане става мъртво или невярно. Той открива друг свят, става друг човек.“

„Смяташе се, че автоматичното писане прави поезията излишна. Не! То само увеличава, развива полето за изследване на поетичното съзнание, като го обогатява. Ако съзнанието е свършено,

елементите, които автоматичното писане изтръгва от вътрешния свят, и елементите от външния се уравновесяват. Доведени до равенство, те се смесват, сливат се, за да образуват поетичното единство._“ (Курсивът мой, С. Г.)

Това изказване е забележително в много отношения. То формулира точно и ясно отношението на Елюар към вече установената теория на сюрреализма и изразява отношението му към творческия процес на поета. (Подобна мисъл, макар и не така ясно, Елюар е изразил в един предговор още в 1926 г.) Нека разясним накратко. Както се знае, един от основните постулати на сюрреализма е, че излизайки от тайнствената фраза на Лотреамон „Поезията се прави не от един, а от всички“, всеки може да стане поет и пътят към това е автоматичното писане и разказване на сънища като изследване на подсъзнанието. Наистина Арагон беше забелязал навремето, учуден навярно от огромния брой автоматични текстове, които списанието „Сюрреалистична революция“ беше започнало да получава, че „дори автоматичната поема изисква някакъв талант“. Но в цитираното по-горе изказване Елюар изразява обосновано една еретична за ортодоксалния сюрреализъм идея: поезията не е автоматичен израз на движенията на подсъзнанието, тя е синтез между външния, осезаем свят — извор на човешкия емоционален опит, — и символите, в които подсъзнанието облича преживяванията, идващи от реалния свят. А такава поезия не може да бъде поредица от безцелни, макар и ефектни метафори, тя трябва да подсказва на читателя някои решения. Външният свят, твърди Елюар, ни поднася впечатления, образи, емоции, които ние обличаме в думи, но самото им наименование ги превръща в символи, т.е. в една нова сложна действителност, която поетът трябва да доведе до съзнанието на читателя като една нова реалност, така че той да открие „друг свят, да стане друг човек“. Тази мисъл също се отклонява от теорията на сюрреализма, според която творчеството изобщо има за цел изследването на свръхреалния свят на подсъзнанието. А според Елюар то има за цел да преобрази човека! Чудно е наистина, че Брътон не е анатемосал след това Елюар. Напротив, той продължава да сътрудничи с него — през 1938 г. издават заедно „Кратък речник на сюрреализма“ и организират международна сюрреалистична изложба в Париж.

Скъсването между тях става едва ли не на прага на войната. Верен на новите си възгледи, Елюар обнародва стихотворения в сп. „Комуна“, орган на Международното сдружение за защита на културата, което поместило остра критична статия срещу Брьотон. Това вече било известната капка. Елюар е изключен от групата — последен от основателите на движението. Наистина около Брьотон остават доста хора, но всички те нямат нито таланта, нито обаянието на тези, които са се оттеглили. С много малки изключения.

Както се каза, по време на Съпротивата — 1941–1944 г., Елюар се намира в предните духовни окопи на борбата срещу врага. Сега поезията му е скъсала напълно със сюрреализма, както се вижда от образците, дадени по-долу. Наистина той не се връща към класическата по форма и пределно ясна поезия като Арагон, ръководи се по-скоро от теорията на Ръверди и примера на Аполинер: търси най-изразителната дума и я сблъсква с други, макар непряко свързани логически с нея, и така изтръгва възможно най-голямата емоционална енергия, скрита в думата. По общо признание Елюар е един от най-големите майстори на словото във френската поезия. В цялото си творчество той се стреми, може би невинаги съзнателно, да употреби онази дума в поетическия контекст, която може да тласне читателя по пътищата на разнообразни асоциации, като обогатява така емоционалните му преживявания, разширява и усъвършенства въображението му. Това всъщност е и една от най-големите заслуги на т.нар. направляван сюрреализъм.

Както ми каза при срещата ни, за която споменах в началото, Елюар е бил във връзка с българи, действали във Френската съпротива. Той посети България през 1950 г., съгласи се да преведе на френски Ботев. Жалко е, че при работата по превода не е имал до себе си някой българин, владеещ основно френски и познаващ добре Ботевата поезия, който би могъл да му я обясни във всичките ѝ тънкости. Тогава преводът щеше да бъде без съмнение много по-добър. Но и така трябва да сме доволни, че с този превод големият поет на Франция свърза името си с великата поезия на нашия Ботев и с България.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.